

2016 | 1

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESETŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *ERDŐ PÉTER*
SZENT ERZSÉBET KANONIZÁCIÓS ELJÁRÁSA
ÉS A KORABELI EGYHÁZJOG
- *GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS*
A MEZŐVÁROSI INGATLANFORGALOM
SZOKÁSJOGA A 14–16. SZÁZADI
ZEMPLÉN MEGYÉBEN ÉS KÖRNYÉKÉN
- *DAVID PAPAJÍK*
V. LÁSZLÓ MAGYAR ÉS CSEH KIRÁLY
HALÁLÁNAK OKA
- *OVIDIU GHITTA*
SIMON TOMÁNYI GÖRÖGKATOLIKUS
LELKÉSZ ÖSSZEÍRÁSA 1773-BÓL
- *GORECZKY TAMÁS*
PÁNSZLÁVIZMUS OROSZORSZÁGBAN
AZ 1880-AS ÉVEKBEN
- *KECSKÉS D. GUSZTÁV*
AZ 1956-OS MENEKÜLTEK SVÁJCI
BEFOGADÁSA

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVIII. ÉVFOLYAM, 2016. 1. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Erdő Péter: Szent Erzsébet kanonizációs eljárása és a korabeli egyházjog	1
Gulyás László Szabolcs: A mezővárosi ingatlanforgalom szokásjoga a 14–16. századi Zemplén megyében és környékén	23
Goreczky Tamás: Pánszlávizmus Oroszországban az 1880-as években	
Burián István moszkvai osztrák–magyar főkonzul jelentéseinek tükrében	63
Kecskés D. Gusztáv: Az 1956-os magyar menekültek svájci befogadása	85

MŰHELY

David Papajik: V. László magyar és cseh király halálának oka	115
Ovidiu Ghitta: Egy szabálytalan összeírás tanulságai.	
Simon tományi görögkatolikus lelkész összeírása 1773-ból	127
Pap József: Eger választópolgárai a 19. század közepén	149
Dömötörfi Tibor: A német nemzetiségi és faji politika Magyarországon a II. világháború idején	165

A német nemzetiségi és faji politika Magyarországon a II. világháború idején*

A külföldön élő német nemzetiségű népcsoportok, illetve kisebbségek iránti megkülönböztetett politikai érdeklődés Németország részéről nem a Harmadik Birodalom „találmánya” volt. Ennek kezdetei a császári Németország időszakára, a 19. század utolsó harmadára nyúlnak vissza. Drámai változást az jelentett, amikor az I. világháborút követő határmegvonások következtében az újonnan megalakult nemzeti államokban nagy számban kerültek kisebbségi sorba németek, akik addig a Német Császárság vagy a Habsburg-monarchia területén éltek, beleértve Magyarországot. E népcsoportok helyzete, sorsa a hivatalos német külpolitika fontos tényezőjévé és tárgyává vált, amely végül is a Harmadik Birodalom expanziós törekvéseinek szolgálatába torkollt.

A politikai-ideológiai antiszemitizmus, amely mind kulturális, mind biológiai értelemben diszkriminálta a zsidóságot – a 19. századi fajelméletekben gyökerezve –, a hitleri Németországban állami szintre emelt nemzetiszocialista világnézet egyik alapvető elemét alkotta. Az intézményesített zsidógyűlölet és -üldözés a náci Németország befolyási övezeteiben, különösen a meghódított európai és észak-afrikai területeken a „világnézeti háború” elválaszthatatlan részét alkotta és az emberiség történetének legnagyobb genocídiumához vezetett.¹

A német kisebbségi politika és a nemzetiszocialista faji politika keretei

Az 1918-ban széthullott Habsburg-monarchia utódállamaiban a mintegy ötmillió lelket kitevő németség került egyik napról a másikra kisebbségi helyzetbe, ebből mintegy másfél millió fő a trianoni békeszerződés (1920) által felosztott történelmi Magyarország területein (főként Erdélyben [Romániában], a Felvidéken [Szlovákiában] és Dél-Magyarországon [Jugoszláviában]). Közép- és Kelet-Európa távo-

* Jelen tanulmány a Katowice városa, a Sziléziai Egyetem Történelmi Intézete és a varsói Magyar Kulturális Intézet által szervezett, „A lengyel és a magyar nemzetiségi politika dilemmái a 20. században” c. nemzetközi konferencián 2012. március 29-én elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata. A szerző ezúton is köszöni Stark Tamásnak a kézirat áttekintését és értékes szakmai megjegyzéseit.

1 Vö. Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart. Hrsg. Wolfgang Benz. I–V. Saur–De Gruyter, München–Berlin, 2008–2012.

labbi területein (Ukrajnától a Baltikumig) további 1 millió 400 ezer főt tettek ki a német nemzetiségű népcsoportok.²

A Párizs környéki békeszerződésekkel egyidejűleg megkötött kisebbségvédelmi szerződések biztosították ugyan a nemzeti kisebbségekhez tartozó egyének jogát a nyelvhasználathoz, illetve saját oktatási, karitatív és egyéb szervezetek és egyesületek alapításához, de a Népszövetség által 1920 óta garantált petíciós jog a kisebbségi sérelmi ügyek intézésére a gyakorlatban alig működött.³ A weimari Németországban ezért számos olyan egyesület és intézmény alakult, amely közvetlen segítséget kívánt nyújtani a határokon kívülre került, illetve külföldi németeknek (*Grenz- und Auslandsdeutschtum*).⁴ A Gustav Stresemann által irányított német külpolitika meglehetősen óvatossággal kezelte a külföldi német kisebbség ügyét. Elismerve, hogy politikailag, kulturálisan és gazdaságilag e népcsoportok jól szolgálhatják – főként Európa keleti felében – Németország befolyásának növelését, egy aktívabb kisebbségi politika körvonalai csak a weimari időszak utolsó éveiben kezdtek kirajzolódni.⁵

1933 után a nemzetiszocialista Németország új kisebbségpolitikája különböző súlyponti elemeket mutatott fel, időbeli eltolódásokkal. Elsődleges cél volt a németiség szervezetenként elismert, megfelelő autonómiajogokkal ellátott népcsoportként (*Volksgruppe*) való elfogadtatása az egyes idegen országokban. A Harmadik Birodalom 1938. évi határain kívül élő népi németiség szerepe a hitleri külpolitikában azonban messze túlmutatott a kisebbségvédelem, az érdekérvényesítés, vagy éppen az 1914. évi határok visszaállítására irányuló revíziós politika szolgálatán. A népiségpolitika egyre egyértelműbben nem arra irányult, hogy a külföldi németiség jogi helyzetén javítson, hanem hogy a népi németeket faji alapon nemzeti-

2 A nemzethatárokon kívül élő német közösségek történetéről általában: Deutsche unterwegs. Von der mittelalterlichen Ostsiedlung bis zur Vertreibung im 20. Jahrhundert. Hrsg. Hans-Ulrich Engel. Olzog, München, 1983.; *Friedrich Uhlhorn–Walter Schlesinger*: Die deutschen Territorien. 6. kiad. Deutsche Taschenbuch-Verlag, München, 1988.; *Lothar Dralle*: Die Deutschen in Ostmittel- und Osteuropa. Ein Jahrtausend europäischer Geschichte. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1991.; *Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland*. Hrsg. Klaus J. Bade. Beck, München, 1992.; *Dietmar Neutatz*: Deutsche Minderheiten im östlichen Europa und die deutsche Politik von 1871 bis heute. <http://www.gwdg.de/~oeghome/ws2000.html> (a letöltés ideje: 2003. máj. 19.); ld. még a *Deutsche Geschichte im Osten Europas* c. sorozatot (Hrsg. Hartmut Boockmann et al. Siedler, Berlin, 1992–).

3 *Franz Pan*: Der Minderheitenschutz im Neuen Europa und seine historische Entwicklung. Braumüller, Wien, 1999. 74. sk.

4 Vö. t. k. *Ernst Ritter*: Das Deutsche Auslands-Institut in Stuttgart 1917–1945. Ein Beispiel deutscher Volkstumsarbeit zwischen den Weltkriegen. Steiner, Wiesbaden, 1976.; *Gerhard Weidenfeller*: VDA, Verein für das Deutschtum im Ausland. Lang, Bern, 1976.

5 *Németh István*: Németország története 1871–1990. Aula, Bp., 2002. 137. skk. Vö. továbbá *Bastiaan Schor*: Nation oder Staat? Deutschland und der Minderheitenschutz. Zur Völkerbundspolitik der Stresemann-Aera. Herder-Institut, Marburg, 1988.; *J. Hiden*: The Weimar Republic and the Problem of the Auslandsdeutsche. *Journal of Contemporary History* 12. (1977) 237–289.; *Helmut Pieper*: Die Minderheitenfrage und das Deutsche Reich 1919–1933/34. Universität Hamburg, Hamburg, 1974.

szocialista szervezetekbe gyűjtse – a Birodalom külpolitikai céljai és a keleti élet-tér meghódítása szolgálatában.⁶

Mindezeket a törekvéseket a kezdetektől fogva jól tükrözte a külföldi német-séggel foglalkozó szervezetek (így például a stuttgarti székhelyű Német Külföldi Intézet [Deutsches Auslands-Institut]) centralizálása és „gleichschaltolása”. Egy-idejűleg megfigyelhető volt – e téren is – a náci párt, az NSDAP és a külügyi apparátus konkurenciája, amely időlegesen párhuzamos struktúrák létezéséhez vezetett. Az Alfred Rosenberg vezetése alatt álló NSDAP Külpolitikai Hivatala és az NSDAP Birodalmi Vezetésének külügyi osztálya – 1935-től külföldi szervezete (Auslandsorganisation der NSDAP-AO) – mellett működött egy ideig a Külföldi Németiség Népi Szövetsége (Volksbund für das Deutschtum im Ausland – VDA) és a Népi Németek Tanácsa (Volksdeutscher Rat) is.

1937-ben hozták létre egységes birodalmi szervezatként a Népi Németek Közvetítő Irodáját (Volksdeutsche Mittelstelle). Vezetője Werner Lorenz SS-Obergruppenführer, tényleges irányítója Rudolf Hess, a Führer helyettese volt. Az iroda feladata volt a népi németekkel kapcsolatos tevékenységek felügyelete, a nemzetiszocialista eszmeiség terjesztése, a kisebbségi csoportokon belüli ellentétek, frakcióharcok megakadályozása, valamint a birodalmi pénzügyi támogatások szétosztása a népi német szervezetek között.⁷

Az 1930-as évek végétől egyre nyilvánvalóbbá vált a német kisebbségek instrumentalizálásának ténye a Harmadik Birodalom agresszív külpolitikai céljainak szolgálatában, melynek legismertebb esete a Konrad Henlein által vezetett Szudétanémet Párt tevékenysége Csehszlovákiában.⁸

A II. világháború kezdetével egy időben új elem bontakozott ki a náci Németország külföldi németiséggel kapcsolatos politikájában: a Birodalomba való vissza-, illetve összetelepítés gondolata. Hitler 1939. október 6-án, a lengyelországi hadjárat befejezése után a Reichstagban tartott beszédében az „európai békerend” fenntartása érdekében szükségesnek nevezte az „etnográfiai viszonyok” újrarendezését. A valóságban arról volt szó, hogy a zárt német szállásterület keleti határainak kiterjesztéséhez szükség volt német telepésekre, akiket Kelet-Közép-Európá-

6 Vö. *Marie-Luise Recker*: Die Außenpolitik des Dritten Reiches. Oldenbourg, München, 1990.; *Hans-Adolf Jacobsen*: Nationalsozialistische Außenpolitik 1933–1938. Metzner, Frankfurt a. M., 1968.; *Anthony Komjathy–Rebecca Stockwell*: German Minorities and the Third Reich. Ethnic Germans of East Central Europe between the Wars. Holmes & Meier, New York, 1980.

7 *Neutatz, D.*: i. m. (2. jz.) F. nr. 11; *Valdis O. Lumans*: Himmler’s Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933–1945. University of North Carolina Press, London, 1993. Vö. továbbá *Tilkovszky Loránt*: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945. Kossuth, Bp., 1978.; *Bruno Kartheuser*: Walter, SD in Tulle. I. Die 30er Jahre in Eupen-Malmedy. Einblick in das Netzwerk der reichsdeutschen Subversion. Krautgarten Orte, Neundorf, 2001.

8 Vö. t. k. Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik (1918–1938). Hrsg. Jörg K. Hoensch–Dusan Kovač. Klartext, Essen, 1994.; *Ronald M. Smelser*: Das Sudetenproblem und das Dritte Reich 1933–1938. Von der Volkstumspolitik zur nationalsozialistischen Außenpolitik. Oldenbourg, München, 1980.; *Ralf Gebel*: „Heim ins Reich!” Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland 1938–1945. Oldenbourg, München, 1999.

ból és Kelet-Európából – több évszázados hazájukból, amelyeket Hitler „nem tartható szilánkerületek”-nek titulált – a Birodalomba kívántak áttelepíteni. (Ez volt a „Heim ins Reich!”-mozgalom.)⁹

Az áttelepítési tervek megvalósítása céljából a németek államközi szerződéseket kötöttek Európa majd minden országával, melyekben német kisebbség élt: Olaszországgal (1939. június 23. és 1941. augusztus 31.),¹⁰ Lettországgal (1939. október 30.), a Szovjetunióval (1939. szeptember 28., 1940. szeptember 5. és 1941. január 18.), Romániával (1940. október 22.), Bulgáriával (1941. november 21.) és Horvátországgal (1942. szeptember 30.).¹¹ Magyarországgal 1940. május 29-én kötöttek a németek ilyen áttelepítési egyezményt, amelyet azonban nem érvényesítettek. Általánosságban elmondható, hogy a háborús események miatt a *Heim ins Reich*-akcióknak csak egy része valósult meg:¹² összességében végül mintegy 960 ezer embert érintettek az áttelepítések.¹³

A háború során megszállt keleti területeken már a nyílt, brutális germanizációs politika végrehajtása került előtérbe, amelynek alapjait az SS kijelölt hivatalaiban kidolgozott *Generalplan Ost* képezte Heinrich Himmler irányításával, aki 1939 szeptemberétől a „német népiség erősítésének birodalmi biztosá” pozícióját is betöltötte. A legfrekvenciáltabb „keleti terület” a megszállt Lengyelország volt, ahol mintegy 800 ezer lengyel és 500 ezer zsidó deportálása mellett 370 ezer birodalmi és 350 ezer népi német betelepítésére került sor a náci uralom alatt.

A nemzetiszocialista hatalomátvétel (*Machtergreifung*) a Német Birodalomban szabad utat nyitott a gátlástalan antiszemita uszításnak, amely kezdetben a zsidók és a zsidó érdekeltségek elleni pogromszerű támadásokban nyilvánult meg. Az 1933. április 1-jén központilag szervezett bojkott a zsidó üzletek ellen nyilvánvalóvá tette, hogy az antiszemita gyűlölet manipulatív felkorbácsolása a német társadalomban nem maradt hatás nélkül. Bár az NSDAP propagandája a néptársak (*Volksgenossen*) „egészséges ösztöneinek” felszabadulását ünnepelte a kilengésekben, kellemetlenül érte a náci vezetést amerikai és angol cégek felhívása a német áruk bojkottjára, amely válasz volt a Németországban meghirdetett „zsidóbojkottra”. A nemzetiszocialista politika rendszerszerű működésre váltott: igyekezett a zsidókat rendeleti úton megfosztani jogaiktól és emigrációra kényszeríteni őket, ami azonban nem állta, nem állhatta útját az antiszemita kilengéseknek. Az irányíthatatlansággal fenyegető terrorhullámot kanalizálандó Adolf Hitler 1935-ben a

9 Gerhard Seewann: Typologische Grundzüge der Vertreibung der Deutschen aus dem östlichen Europa. Südosteuropa 50. (2001) 10–12. sz. 2. Vö. még Rolf-Dieter Müller: Hitlers Ostkrieg und die deutsche Siedlungspolitik. Fischer-Taschenbuch, Frankfurt a. M., 1991.

10 Dél-Tirol és a környező olasz provinciák német lakosai opciós jogot kaptak, kezdetben 1939, majd 1942 végéig. Mintegy 75 ezer dél-tiroli vándorolt ki, közülük a világháború után mintegy 20 ezren tértek vissza szülőföldjükre. *Baján Szilvia*: Dél-Tirol lakossága az olasz és a német nacionalizmus szorításában, 1922–1945. Világtörténet Ú. F. (2001. ősz-tél) 74.

11 Lexikon der deutschen Geschichte. Hrsg. Gerhard Taddey. 3. kiad. Kröner, Stuttgart, 1998. 1278.

12 Pan, F.: i. m. (3. jz.) 76. Vö. továbbá Die Umsiedlungsverträge des Deutschen Reiches während des Zweiten Weltkrieges. Hrsg. Hellmuth Hecker. Universität Hamburg, Hamburg, 1971.

13 Lexikon der deutschen Geschichte i. m. (11. jz.) 1278.

„Szabadság birodalmi pártgyűlésén” kidolgoztatta az „árják” és „nem árják” viszonyára vonatkozó, törvényi szintű szabályozást. 1935. szeptember 15-én kihirdették a birodalmi állampolgársági törvényt (*Reichsbürgergesetz*) és a „német vér és tisztesség védelméről” szóló törvényt (*Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre*). Mindkét „nürnbergi törvény” megfosztotta alapvető jogaitól a Németországban élő zsidókat. A teljes jogú birodalmi állampolgárokkal szemben, akik csak német vagy ezzel „rokon fajú” személyek lehettek, a zsidókat ezt követően csak a Német Birodalomban „honos” lakosokként tartották nyilván, akiket eltiltottak a közügyek gyakorlásától. Jogilag „teljesen zsidónak” minősítették azt, akinek nagyszülei közül legalább három zsidó származású volt. Alacsonyabb rendű polgároknak számítottak azok a „kevert fajú” személyek is, akiknek egy vagy két nagyszülője zsidó volt vagy „teljesen zsidó” házastársuk volt. A „kevert fajú” zsidó személyek „ideiglenes birodalmi állampolgárságot” kaptak. A „vérvédelmi” törvény kimondta a nem zsidók és zsidók közötti házasság tilalmát, és „fajgyalázás” címén büntette az ilyen személyek közötti szexuális kapcsolatot is. Szintén büntetendő volt a 45 évnél fiatalabb „árja” cselédek alkalmazása zsidó háztartásokban. Zsidók nem vonhatták fel a horogkeresztes lobogót, amelyet szintén az 1935. évi birodalmi pártgyűlésen nyilvánítottak birodalmi lobogóvá.¹⁴

A „nürnbergi törvények” alapozták meg az állami politika rangjára emelt fajüldözést a Harmadik Birodalomban, amelyet a náci Németország az általa a II. világháború során leigázott országokban erőszakszervezetei, elsősorban az SS által, vazallus államaiban pedig a kül- és belpolitikai nyomásgyakorlás különféle eszközeivel igyekezett érvényesíteni.

E helyütt nincs terünk részletesen megemlékezni a holokauszt/soá 5,5–6 millió halálos áldozatáról és más, „alacsonyabb rendűnek” bélyegzett etnikai vagy más kisebbségek üldözéséről.¹⁵ Az alábbiakban a német faji politika Magyarországra gyakorolt hatását fogjuk megvilágítani.

*

A náci német nemzetiségi, illetve faji politika koordináta-rendszerait egymásra vetítve, mintegy átmeneti összegzésként megállapíthatjuk, hogy két ellentétes dinamikájú folyamatról volt szó. A II. világháború idején – a német expanzióval egyidejűleg – a „sajátra”, a külföldön élő németiségre vonatkozó *integratív* népiségpolitikát (*Volkstumspolitik*) egyre inkább háttérbe szorította az „idegenre”, az alacsonyabb rendűnek tekintett népekre és fajokra vonatkozó, etnikai és vallási alapú üldözés és megsemmisítés *kirekesztési* politikája.

14 <http://www.dhm.de/lemo/html/dokumente/nuernberggesetz/index.html> (a letöltés ideje: 2012. dec. 29.)

15 Vö. az európai zsidók üldözését és meggyilkolását feldolgozó, 16 kötetesre tervezett monumentális dokumentumgyűjteményt: *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945*. Hrsg. Götz Aly et al. Oldenbourg, München, 2008–.

A náci fajüldözés kiterjesztése Magyarországra (zsidók/cigányok)

A magyarországi holokauszt kutatásának az elmúlt évtizedekben könyvtárnyi irodalma jött létre,¹⁶ nagyszámú kutatója van, 2002 óta Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény működik Budapesten.¹⁷ Ennélfogva az alábbiakban a náci német megszállók magyarországi zsidóüldözését csak főbb körvonalaiiban ismertetem, történeti meghatározottságába ágyazottan.

Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a 18 264 533 lakossal bíró történeti (Nagy-) Magyarország területén 911 227 fő izraelita vallású személy élt, akik az összlakosság csaknem 5 százalékát tették ki.¹⁸ A trianoni békediktátum (1920) következtében az ország lakóinak száma 58,4 százalékkal (7 990 202 főre) csökkent.¹⁹ Az izraeliták 1920 végén az úgynevezett Csonka-Magyarország népességének 5,9 százalékát alkották; arányszámuk az 1938-tól bekövetkezett „országgyarapításokat” követően – az 1941. január 31-én számba vett 13 643 620 főnyi összlakosságon belül – 6,2 százalékot tett ki.²⁰

A magyarországi zsidóság Horthy Miklós kormányzó (1920–1944) uralma alatt a Harmadik Birodalom által meghódított Európa más országaival összehasonlítva viszonylagos nyugalomban élhetett – a kül- és belpolitikai nyomásra meghozott megkülönböztető és kirekesztő, a „nürnbergi törvények” mintájára megfogalmazott úgynevezett „zsidótörvények” (1938, 1939, 1941) ellenére.²¹ Fel kell ugyanakkor jegyezni azt a sokáig elfedett tömeggyilkosságot, amelynek során

16 A magyar holokauszt kutatására a mai napig alapvető az Amerikai Egyesült Államokban élő kutató, *Randolph L. Braham* munkássága. Több mint harminc évvel ezelőtt megjelent, azóta több kiadásban napvilágot látott és mai napig mértékadónak tekintett főműve: *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary. I–II.* Columbia University Press, New York, 1981. Első magyar kiadása: *A magyar Holocaust. I–II.* Gondolat–Blackburn International Inc., Bp.–Wilmington (Del.), 1988. (A hivatkozott lapszámok az utóbbi kiadásra vonatkoznak.) A hazai szerzők sorából kiemeljük: *Stark Tamás*: *Zsidóság a vészidőszakban és a felszabadulás után, 1939–1955.* MTA TTI, Bp., 1995; *Karsai László*: *Holokauszt.* Pannonica, [Bp.], 2001. *Komoróczy Géza* nagyvű összefoglalója: *A zsidók története Magyarországon. I–II.* Kalligram, Pozsony, 2012. (a „zsidóellenes törvények koráról” ld. II. 505–866.).

17 <http://www.hdke.hu/> (a letöltés ideje: 2012. dec. 1.)

18 *Magyarország története 1890–1918.* Főszerk. Hanák Péter. 2., jav. kiad. Akadémiai, Bp., 1983. 420.

19 *Magyarok a Kárpát-medencében.* Szerk. Glatz Ferenc. Pallas, [Bp.], 1988. 236.

20 *Magyarország történeti kronológiája. I–IV.* Főszerk. Benda Kálmán. 2., jav. kiad. Akadémiai, Bp., 1983. III. 877. és 979.

21 Uo. 955. (1938:15. törvénycikk a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatékonyabb biztosításáról [ún. I. zsidótörvény], 1938. május 29.), 967. (1939:4. törvénycikk a zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról [ún. II. zsidótörvény], 1939. május 5.), 982. (1941:15. törvénycikk a házassági jog módosításáról és a házassággal kapcsolatos fájvédelmi rendelkezésekről [ún. III. zsidótörvény], 1941. augusztus 8.). „Negyedik zsidótörvénynek” szokták nevezni az 1942. szeptember 6-án kihirdetett 15. törvénycikket a zsidók mezőgazdasági és erdőgazdasági ingatlanairól, amely korlátozta a zsidóknak minősülő személyek tulajdonszerzését és ezzel mintegy „utat nyitott az árjásítás előtt”. <http://mazsihisz.hu/index.php?scid=m49> (a letöltés ideje: 2012. dec. 29.). 1941-ben 725 ezer izraelita vallású ember élt Magyarország akkori államterületén, de az említett zsidótörvények még kb. 100 ezer embert érintettek. (Stark Tamás szíves közlése, 2012. dec. 29.)

1941 nyarán mintegy 18 ezer „hontalan”, „kétes állampolgárságú” zsidót deportáltak Magyarországról a németek által elfoglalt Kelet-Galícia területére, ahol nagy részüket német Einsatzgruppe-különítmények megölték.²² A nemzetiszocialista német vezetés ugyanakkor messzemenően nem volt elégedett a „zsidókérdés” magyarországi kezelésével. Kifogásolták többek között, hogy a zsidókat nem különítik el, sőt az országban menedéket találnak a környező országokból az üldözések elől menekülők. 1942 októberében a német kormány például hiába követelte, hogy a hazai zsidókat „teljes mértékben távolítsák el a gazdasági és a kulturális életből, viseljenek sárga csillagot, kezdődjenek meg a deportálások”.²³ A zsidók úgymond „kivételezett helyzete” ellen a náci külpolitika és maga Hitler is többször élesen tiltakozott Horthyánál 1942–1943-ban.²⁴

Magyarország német katonai megszállása (1944. március 19.) drámai fordulatot hozott a zsidókérdésben. Horthy kormányzó ugyan a helyén maradt, de a német megszállás egyben az „Endlösung” megvalósításának Magyarországra való kiterjesztését jelentette. Néhány hét leforgása alatt megkezdődött a zsidók stigmatizálása, gettósítása, internálótáborokba és Budapesten úgynevezett „sárga csillagos” házakba való kényszerítése. Május 16-án a vidéki Magyarországon megkezdődtek a deportálások; német adatok szerint 437 402 embert szállítottak Auschwitz-Birkenauba és mintegy 15 ezer főt az ausztriai Strasshof munkatáborába.²⁵

A náci megsemmisítő faji politika magyarországi végrehajtói közül két nevet kell kiemelni: Edmund Veessenmayert, a Német Birodalom teljhatalmú magyarországi megbízottját és követét, aki politikailag volt felelős a deportálásokért, valamint Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführert, az elhurcolások operatív szervezőjét, aki mintegy 200 fős kommandója élén szervezte a deportálásokat.²⁶ A gettósítást és az elszállítást a Sztójay Döme vezette bábkormány utasításainak engedelmessé a magyar hatóságok hajtották végre, német segédlettel. Eichmann kis létszámú kommandójának mindenképpen támaszkodnia kellett a vidéki deportálások során a m. kir. csendőrségre, a „zsidótlanításra” kijelölt területeket is az ország csendőrkerületi beosztása alapján határozták meg.²⁷

22 *Braham, R.*: i. m. (16. jz.) I. 169. skk.

23 *Deborah S. Cornelius*: Hungary in World War II. Caught in the Cauldron. Fordham University Press, New York, 2011. Magyar összefoglalása *Uő*: Horthy és a II. világháború. Rubicon 23. (2012) 3. sz. 4–15., itt: 5. (A hivatkozott lapszámok az utóbbi műre vonatkoznak.)

24 *Vö. a Hitler és Horthy között 1943. április 16–17-én Klessheimben tartott megbeszélésekről készült jegyzőkönyveket. Hitler hatvannyolc tárgyalása, 1939–1944. II. Szerk. Ránki György. Magvető, Bp., 1983. 67–113. Ekkor hangzott el Horthy részéről Hitler vádjaival szemben, hogy „akkor ugyan mihez kezdjen a zsidókkal... – elvégre mégsem ütheti őket agyon”. Ribbentrop birodalmi külügyminiszter mintegy válaszként ekkor nyíltan kijelentette, hogy a „zsidókat vagy meg kell semmisíteni, vagy koncentrációs táborokba szállítani. Más lehetőség nincs.” Uo. 101.*

25 *Cornelius, D.*: i. m. (23. jz.) 9.

26 *Braham, R.*: i. m. (16. jz.), különösen II. 12. skk.

27 *Vö. Molnár Judit* hozzászólását a „Bűnbakok az európai és a magyar történelemben” c. konferencián (Zánka, 2012. augusztus 17–21.). *Gazdag László*: Beszámoló a „Bűnbakok az európai és a magyar történelemben” című konferenciáról. Századok 146. (2012) 1523.

Braham idézett művének megállapításai szerint mindösszesen 560–570 ezer magyarországi zsidó vált a náci fajüldözés áldozatává (megsemmisítő táborokba deportálás következtében, munkaszolgálatban, német és magyar részről elkövetett atrocitások által).²⁸ Karsai László is körülbelül 550 ezer főre teszi a magyar holokauszt áldozatainak számát.²⁹ A témával évekkal ezelőtt igen behatóan foglalkozó Stark Tamás szerint sem lehet a holokauszt magyarországi áldozatainak számát pontosan meghatározni, annyi mondható, hogy a magyar zsidó áldozatok száma 440 ezer és 550 ezer közé tehető.³⁰ A magyarországi (politikai) közbeszédben a kerek, „jelkép értékű” 600 ezres szám terjedt el.³¹

A magyar holokauszt sajátossága, hogy az öt zónára osztott vidéki területek kiürítése után (beleértve az 1938–1940 között Magyarországhoz visszakerült területeket északon, keleten és délen), ahonnan a deportálásokat rövid három hónap alatt megszervezték és végrehajtották, a terv szerint utolsóként hagyott VI. számú, fővárosi zóna sorra kerülése előtt, 1944. július elején Horthy kormányzó leállíttatta a budapesti zsidóság deportálását. Lépésének okairól máig vitázik a történetírás. A németek tájékoztak, de a Legfelsőbb Hadúr – ahogy Horthyt Magyarországon nevezték – döntésével nem tudtak szembeszállni, annál is inkább, mivel időközben a szövetségesek nyugati inváziója és a szovjet előrenyomulás miatt katasztrófális hadi helyzetbe kerültek. Sőt Horthy bukása után, mikor német segítséggel a magyar nácik, a nyilaskeresztesek jutottak uralomra Szálasi Ferenc nemzetvezetővel az élen (1944. október 15.), sem került sor a budapesti gettók (az úgynevezett nemzetközi és a nagygettó) szervezett likvidálására.³² A nyilas pártszolgálatosok önkényeskedéseinek, az éhezésnek és a betegségeknek így is mintegy 15 ezer zsidó polgári személy esett áldozatul a fővárosban.³³ A gettókat, a „sárga csillagos”, valamint semleges országok oltalma alá helyezett „védett házakat” 1945. január közepén szabadította fel a szovjet Vörös Hadsereg, mintegy 100 ezer ember életét megmentve.³⁴ Ugyanakkor 1944 október végén, november elején több tízezer fővárosi zsidót gyalogmenetekben hajtottak nyugatnak, a német/osztrák határ felé, hogy ott erődítéseket építsenek. A németeknek átadott magyar zsidók jelentős része már útközben életét vesztette.³⁵

Vitatott kérdés, hogy a cigányok nácik általi üldözése faji alapon történt vagy úgymond aszociális elemként kezelték őket. A náci német cigánypolitika lényege szerint mindenesetre a romákat alsóbbrendű, bűnözésre hajlamos, a társadalomra

28 *Braham, R.*: i. m. (16. jz.) 452. skk.

29 *Karsai L.*: i. m. (16. jz.) 253.

30 Ld. *Stark Tamás*: Adatok a holocaust magyarországi áldozatainak számáról. In: *Visszatérés – újrakezdés*. Szerk. Botos János–Kovács Tamás. Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, Bp., 2007. 13.

31 *Vö. Komoróczy G.*: i. m. (16. jz.) II. 881.: 17. jz.

32 *Vö. Karsai László*: A Szálasi-rendszer „zsidópolitikája”. *Történelmi Szemle* 54. (2012) 103–132.

33 *Ungváry Krisztián*: A kitörés. *Rubicon* 23. (2012) 3. sz. 18.

34 A Pesti Izraelita Hitközség közvetlen a háború után készített összesítése 70 ezer főre tette a megmenekültek számát. *Komoróczy G.*: i. m. (16. jz.) II. 882.

35 *Braham, R.*: i. m. (16. jz.) II. 208 skk.

veszélyes elemekként kezelték – Magyarországon is. Az elsősorban az ország nyugati feléről megsemmisítő táborokba hurcolt és meggyilkolt cigányok száma (a „porrajmos”) a történeti források alapján néhány ezerre tehető.³⁶ Az üldözöttek száma tízezrekben mérhető.³⁷

A német nemzetiségi politika érvényesülése Magyarországon

A trianoni „Csonka-Magyarország” területén, főként Buda környékén és a Dél-Dunántúlon, az úgynevezett Sváb-Törökországban (*Schwäbische Türkei*) éltek nagyobb tömbben németek. Az 1920. évi népszámlálás adatai 551 221 német nemzetiségű lakost jegyeztek fel Magyarországnak az I. világháború után meghúzott új államhatárain belül.³⁸ Ezzel a német népcsoport alkotta az ország legnagyobb lélekszámú nemzeti kisebbségét.

A Horthy Miklós kormányzó által vezetett Magyarországhoz a német külpolitika – a világháborús vesztesek „sorsközössége” mellett – ambivalensen viszonyult; ennek egyik oka éppen az volt, hogy nem nézték jó szemmel a magyar konzervatív-nacionalista kormányzatoknak a több mint félmillió lélekszámú német kisebbséggel szembeni asszimilációs politikáját. Ugyanakkor Németország a legkülönbözőbb módon – anyagilag is – támogatta a kooperációra kész magyarországi német politikusokat, illetve az itteni németséget.

A magyar–német kapcsolatok terén figyelemre méltó – ámbár a magyar történeti köztudatban elfeledett – epizód, hogy az 1920-as évek derekán a Bethlen István gróf vezette magyar kormány felvetette azt az ötletet, hogy a Párizs környéki békeszerződések két nagy vesztese, Németország és Magyarország határokon túlra került nemzeti kisebbségeinek képviselői és szervezetei érdekeik érvényesítéséért közösen lépjenek fel az utódállamokkal szemben. A weimari Németország kultúr-nemzet-politikai koncepciójába azonban nem illett bele egy ilyen együttműködés, így a terv hamvába holt.³⁹

Paradox módon a két világháború közötti Magyarországon mintegy „rasszista” alapon – hasonlóan a zsidókkal szembeni ellenérzetekhez – tapasztalható volt egyfajta németellenesség is, szembeállítva a „törzsökös” magyarsággal a germán népelemeket. Az 1930-as években még kormányzati körökben is felmerült a kényszerkitepítés gondolata, hogy a hátrahagyott birtokokat, mezőgazdasági üzeme-

36 Vö. *Karsai László*: Cigánykérdés Magyarországon 1919–1944. Út a cigány Holocausthoz. Cserépfalvi, Bp., 1992.

37 Holokauszt és Társadalmi Konfliktusok Program (ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kara): Roma holokauszt. http://htkp.org/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=33 (a letöltés ideje: 2012. dec. 31.)

38 *Zimmer Tibor*: A magyarországi németek kitepítése / Die Aussiedlung der Ungarndeutschen. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Bp., 2004. 19.

39 *Tóth Ágnes*: „A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944” (Könyvbemutató a budapesti Magyarországi Németek Házában). Barátság 12. (2005) 5. sz. 4792.

ket igénybe véve növeljék a magyar nemzetvagyonot. A külpolitikai realitásokra való tekintettel, a Harmadik Birodalom növekvő befolyásának árnyékában azonban ezek az elképzelések fantazmagóriák maradtak. (A világháborút követő kitelepítések során azonban ismét felmerülnek majd hasonló ideológiai-politikai megfontolások a németek deportálásának szükségessége melletti érvek között.)⁴⁰

Magyarországon a német nemzetiség legjelentősebb szervezete az 1920-as évek elejétől a Gratz Gusztáv konzervatív, legitimista politikus által elnökölt, de szellemileg – a mai napig a magyarországi németiség elismert vezetőjeként számon tartott – Bleyer Jakab által irányított Magyarországi Németek Népművelődési Egyesülete (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein) volt. Az alapvetően kulturális jellegű szervezet egyik legfőbb célja a trianoni Magyarország területén élő németiség fogyásának, asszimilációjának lassítása, illetve megállítása volt. (Az 1920. évi 551 ezer fővel szemben az 1930. évi népszámlálás adatai szerint már csak 480 ezren vallották magukat németnek.)⁴¹ A magyarországi németiség azonban megosztott volt, nemcsak származását, regionális történetét, társadalmi-gazdasági helyzetét illetően, hanem nem utolsósorban identitása meghatározása szempontjából. A német népcsoport tagjai közül számosan ragaszkodtak magyarországi szülőföldjükhöz, „nemcsak németek, hanem magyarországi németek akartak maradni”.⁴² A megosztottságot azonban az is növelte, hogy a magyar politikai vezetés a mérsékelt, patrióta beállítottságú német nemzetiségi képviselőkkel sem működött együtt fenntartások nélkül. Ez a helyzet tovább radikalizálta az elégedetlen kisebbségeket és „a magyarországi németek mind nagyobb részét lökte a náci Németország felé”.⁴³

A magyar nemzetiségi politikát német viszonylatban érő, fokozódó kritikával szemben az 1930-as évek közepén a Darányi-kormány a kisebbségi oktatás terén tett engedményekkel igyekezett csökkenteni a feszültségeket. Még 1935-ben született meg az a kormányrendelet, amely a kisebbségi népiskolák korábbi három típusa közül a vegyes tannyelvű B típus egységes alkalmazását írta elő a nemzetiségek lakta településeken, megszüntetve a magyar tannyelvű, C típusú oktatást, valamint az A típusú, kisebbségi nyelvű, a magyart mint kötelező tantárgyat előíró oktatást is. Mivel az érintett iskolák több mint kétharmadában korábban C típusú-tanítást folytattak, a kormányrendelet – kompromisszumos jellege dacára – jelentős engedményt jelentett a náci Németország részéről támogatott kisebbségi oldal javára. 1937. július közepén Széll József magyar belügyminiszter és a külföldi németiséggel legmagasabb szinten foglalkozó Rudolf Hess között ünnepélyes nyi-

40 Ungváry Krisztián: Die Genese der Deutschenfrage in Ungarn. (Előadás a „Die »Volksdeutschen« in Polen, Frankreich, Ungarn und der Tschechoslowakei” c. nemzetközi konferencián. Gliwice, 2003. április 3–5.) A rendezvényről szóló beszámolót ld. <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/tagungsberichte/id=214>.

41 Hatalmas veszteség volt. Szarka László a magyarországi németek kitelepítéséről. <http://nol.hu/archivum/archiv-59770> (a letöltés ideje: 2012. máj. 23.)

42 Tóth Á.: „A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944” i. m. (39. jz.) 4792.

43 Uo.

latkozcserére került sor, amelyben egyrészt a német kisebbség akadálytalan fejlődését, másrészt a magyar államhoz való hűségét deklarálták. A kisebbségi ütköztetés azonban továbbra is erősen kézben tartotta a német fél.⁴⁴

Nem függetlenül a Harmadik Birodalom térnyerésétől, az 1930-as évek utolsó harmadától a magyarországi németiség legjelentősebb szervezetévé a hivatalosan 1938 novemberében megalakult, a népcsoporti különállást hangsúlyozó Volksbund, teljes nevén Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Népi Szövetsége) lett, amelynek vezetője 1939-től Franz Basch,⁴⁵ magyarországi német publicista és politikus volt – a német birodalmi szervek alig leplezett támogatásával. Az 1940. augusztusi II. bécsi döntés aláírásakor – amely német és olasz döntőbíráskodás által Erdély északi részét visszajuttatta Magyarországnak – magyar–német kisebbségi megállapodásban ismerték el a Volksbundot mint a magyarországi német népcsoport kizárólagos képviselőjét. A szervezet jelentősége nemcsak a Harmadik Birodalom által nyújtott immár hivatalos, központi támogatás révén növekedett meg, hanem a terület-visszacsatolások következtében Magyarországhoz került népesség-növekedés által is.⁴⁶ A Volksbund taglétszáma a világháború csúcspontján (1942) – a szervezet tagozataival, a nőszövetséggel (Frauenshaft) és az ifjúsági tagozattal (Deutsche Jugend) együtt – mintegy 300 ezer főre becsülhető, amely az 1938 és 1941 közötti terület-visszacsatolások által megnövekedett számú magyarországi német kisebbség (svábok, szászok) mintegy 40%-át jelentette.⁴⁷ A történettudományban vitatott a szervezet megítélése: míg hosszú időn át egyszerűen a nácik „ötödik hadszínpontját” látták benne,⁴⁸ az újabb kutatás (főként Norbert Spannenberger nyomán) differenciáltabb képet igyekszik felvázolni a Volksbund kialakulásáról, szervezetéről és működéséről.⁴⁹ A Volksbund ezek szerint nem tekinthető egyszerűen a nemzetiszocialista ideológia fiókképviselőjének, már csak azért sem, mivel „hatalmas különbségek” állapíthatóak meg egyes szervezetei között.⁵⁰ Más kutatók véleménye szerint a Volksbund a saját erejéből, tehát „a hitleri Németország ösztönzése, sőt kényszeríté-

44 Magyarország története 1918–1919/1919–1945. Főszerk. Ránki György. 3., jav. kiad. Akadémiai, Bp., 1984. 918. sk. Az iskolaügyi kérdés helyi vonatkozásaihoz ld. *Eiler Ferenc*: Németek, helyi társadalom és hatalom. Harta, 1920–1989. Argumentum, [Bp.], 2011.

45 Franz Bascht 1946. április 27-én háborús bűnösneként kivégezték Budapesten. Vitatott személyiségéhez ld. *Albert Gábor*: Kiért szól a hidasi harang...? – avagy a történelemben vetett ember felelőssége. Hírel 23. (2010) 11. sz. 64–86.

46 1939 májusában a német kisebbség Magyarországon immár 623 ezer főt tett ki (Észak-Erdély és Délvidék visszacsatolása előtt). Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland. Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 1960. 79.

47 A Volksbund saját kimutatása szerint a német ajkú lakosság 30 százaléka egyáltalán nem támogatta a szervezetet, ezzel szemben 28 százaléka a Hitlerjugend vagy a Volksbund egyszerű tagjaként fejtett ki benne tevékenységet, s vezető szerepet vitt vagy SS-katona lett 10 százaléuk. *Sulyok Dezső*: A magyar Tragédia. I. (A trianoni béke és következményei). Newark, 1954. 205., idézi *Zinner T.*: i. m. (38. jz.) 19.

48 *Vö. Tilkovszky L.*: i. m. (7. jz.).

49 Ld. *Norbert Spannenberger*: Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1944 unter Horthy und Hitler. Oldenbourg, München, 2002. Magyar kiadása: A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944. Lucidus, Bp., 2005.

50 *Tóth Á.*: „A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944” i. m. (39. jz.) 4793.

se nélkül” soha nem lett volna képes arra, hogy a magyarországi németek csaknem felét megnyerje tagjának.⁵¹

Kétségtelen azonban, hogy a külföldi német szervezetek az 1930-as évek közepétől jelentős szerepet játszottak egyrészt a nemzetiszocialista „nagynémet” ideológia terjesztésében, másrészt a német fegyveres erők tényleges erősítésében is. A későbbiekben végzetes következményekkel járt, hogy a Heinrich Himmler elképzelése szerint német dominanciájú, de nemzetek feletti, fajilag és világnézeti-
leg homogén Waffen-SS-ben (az alapvetően birodalmi német állampolgárokból sorozott Wehrmachtal ellentétben) a háború végső szakaszában egyre nagyobb lett a birodalmi határon túliak száma: a szervezetben 1944-ben 400 ezer birodalmi német mellett 310 ezer nem német állampolgárságú népi német szolgált (ezek mellett még 50 ezer „egyéb” germán és 150 ezer más nemzetiségű katona).⁵² A magyarországi németiség körében 1941-től kezdődött a fegyverképes férfiak körében a toborzás, amely magyar–német államközi szerződések keretében 1944-ig tartott, és mintegy 100–120 ezer német nemzetiségű férfit érintett, nem csak a Volksbundtagok körében. 1944 őszén sor került külön magyar Waffen-SS egységek felállítására is: létrejött az SS 25. (1. magyar) „Hunyadi” gránátoshadosztálya és az SS 26. (2. magyar) „Hungária” gránátoshadosztálya.⁵³

A II. világháborút követően – akárcsak más közép-kelet- és kelet-európai országokban – a német kisebbséget kollektív bűnősként kezelték Magyarországon. A háború végső napjaiban többé-kevésbé szervezeten nyugatra evakuált, illetve elmenekült 39 ezer főnyi magyarországi németiséget 1945 és 1947 között további mintegy 200 ezer kitelepített követte, ebből 150 ezren Németország nyugati megszállási övezeteibe, 50 ezren a szovjet zónába kerültek.⁵⁴ A Magyarországon maradt (illetve viszszaszökött)⁵⁵ német nemzetiségűek számát 240–270 ezerre becsülhetjük.⁵⁶

*

51 Szarka L.: Hatalmas veszteség i. h. (41. jz.). Vö. Gerhard Seewann: „Ungarndeutschum” als Identitätskonzept und politische Ressource. In: Staat, Loyalität und Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1918–1941. Hrsg. Peter Haslinger–Joachim von Puttkammer. Oldenbourg, München, 2007. 99–126.; Uő: Geschichte der Deutschen in Ungarn. II. 1860 bis 2006. Herder-Institut, Marburg, 2012.

52 Wolfgang Petter: SA und SS als Instrumente nationalsozialistischer Herrschaft. In: Deutschland 1933–1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft. Hrsg. Karl-Dietrich Bracher–Manfred Funke–Hans-Adolf Jacobsen. Bundeszentrale für Politische Bildung, Bonn, 1992. 93–94., idézi: Németh I.: i. m. (5. jz.) 222–223.

53 Szakály Sándor: Hogyan történt? Tények, események Magyarország második világháborús történetéből. Rubicon 23. (2012) 4–5. 107.

54 Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. II. Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Neuausg. Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte–Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2004. 72E.

55 Vö. Ágnes Tóth: Rückkehr nach Ungarn 1946–1950. Oldenbourg, München, 2012.

56 Az 1949. évi népszámláláskor mindösszesen 23 ezren vallották magukat német nemzetiségűnek. Magyarország történeti kronológiája i. m. (20. jz.) IV. 1047.

A katasztrofális nemzetiszocialista diktatúra összeomlása után a Német Szövetségi Köztársaság külpolitikájában – hangsúlyozottan a történeti felelősségtudat részeként – már a korai évektől nagy súlyt helyeztek a faji üldözés áldozatainak kárpótlására, az Izrael Állammal, illetve a nemzetközi zsidó szervezetekkel való viszony rendezésére. 1952 szeptemberében Luxemburgban került sor az NSZK és Izrael között annak az egyezménynek az aláírására, amelynek értelmében német részről 3 milliárd márka (DM) megfizetésére vállaltak kötelezettséget „a Németországból és az egykor német uralom alá került területekről származó, otthonukat veszített és vagyontalan zsidó menekültek beilleszkedési költségeinek globális megtérítésére”. (A rendelkezésre álló devizamennyiség szűkössége miatt a jóvátétel a kezdeti években áruszállítás és szolgáltatás formájában történt.) Az említettekhez járult további 450 millió DM a „Conference on Jewish Material Claims against Germany” (JCC) számára, a nemzetiszocialista üldöztetés zsidó áldozatainak támogatására, beilleszkedésére és letelepítésére Izrael területén kívül. A luxemburgi egyezmény megkötése mindazonáltal nem volt teljesen zökkenőmentes: Izraelben komoly vitákat okozott a kérdés, hogy a zsidó állam, illetve a nemzetközi zsidó közösség elfogadhat-e egyáltalán anyagi támogatást Németországtól.

Németország nyugati felében törvényi úton is igyekeztek rendezni a kárpótlás kérdését. Közvetlenül a II. világháború utáni években – még az NSZK 1949. májusi megalakítása előtt – a szövetséges hatalmak a megszállási övezeteikben jogérvényes határozatokat bocsátottak ki, amelyek a zsidóktól és más, a náci rezsim által üldözöttektől elkobzott javak kárpótlásáról, illetve az élet, az egészség és a szabadság elvesztése miatti jóvátételről rendelkeztek. Ezen rendelkezések irányelveit foglalta magában a Bundestag által az 1956. évben elfogadott szövetségi törvény a nemzetiszocialista üldözés áldozatainak járó jóvátételről, illetve az 1957. évi szövetségi kárpótlási törvény. A jóvátételi törvény alapján a nácizmus faji, vallási vagy világnézeti alapon üldözöttjeinek járadékot állapítottak meg az élet, az egészség, a szabadság, a tulajdon és a foglalkozás körében elszenvedett veszteségek kompenzálása érdekében. A kárpótlási törvény alapján kártérítési igényt lehetett benyújtani a Német Birodalom által elkobzott javak ellentételezéséért. Még 2011-ben is 39 ezer esetben biztosított jóvátételi járadékot a Németországi Szövetségi Köztársaság, mintegy 320 millió euró értékben. Ezeket a járadékokat az érintetteknek életük végéig, illetve túlélő házastársuknak folyósítják.⁵⁷

Az állami szuverenitás visszanyerése után a Német Szövetségi Köztársaság politikájának fontos része a német nemzeti kisebbségek kultúrájának, identitás-tudatának ápolása. Az 1953. évi szövetségi törvény az elűdözöttekről (*Bundesvertriebenengesetz*) 96. paragrafusára kötelezte a szövetségi államot és a tartományokat, hogy ápolják és a német nép tudatában tartsák fenn a hazájukból elűdözöttek kultúráját. A szövetségi alaptörvényből levezetett kultúrállam elve alapján ebbe beleértendő a német kultúra, a történelem és mindenekelőtt a német nyelv ápolásának támogatása, elsősorban a keleti területeken.

57 http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/InternatRecht/Entschaedigung_node.html (a letöltés ideje: 2012. dec. 29.)

Az 1950–1960-as években a Hallstein-doktrína által kimondott egyedüli német képviselőt elve még nagyon nehézé tette a kapcsolattartást a főként a szovjet blokk államaiban élő német közösségekkel. Az 1970-es években a brandti *Ostpolitik* jegyében megkötött, úgynevezett keleti szerződések⁵⁸ nyomán a legtöbb érintett országgal normalizálódott a viszony és megkezdődhetett a kulturális kapcsolatok ápolására szolgáló intézményhálózat kialakítása. A szovjet típusú rendszerek 1989–1990-ben történt összeomlása újabb, addig nem látott lehetőségeket nyitott meg a német kulturális támogatások előtt. Kibontakozhatott az a politika, amely az ezeken a területeken maradt német kisebbségek hídfunkciójának erősítését tekinti fő feladatának. Magyarország vonatkozásában az egykori szovjet blokk országai sorában az elsők között történtek ilyen lépések, amelyek az 1992-ben megkötött német–magyar barátsági szerződésben teljessétek ki.⁵⁹

TIBOR DÖMÖTÖRFI

GERMAN ETHNIC AND RACIAL POLITICS IN HUNGARY DURING WORLD WAR II

The chief aim of the foreign minority policies of nazi Germany was to secure the acknowledgement of „völkisch” German minorities as an officially organised ethnic group (*Volksgruppe*) with autonomy rights. But during World War II the *integrative ethnic policy* with regard to the Germans was gradually pushed to the background by an *exclusion policy* which the nazi regime applied to the „inferior” peoples and races, and took the form of prosecution and extermination on the basis of ethnicity and religion.

Despite the discriminative „Jewish Laws” (1938, 1939), the Hungarian Jewry lived relatively undisturbed under the regime of governor Miklós Horthy. Dramatic change came in this regard with the German occupation of the country (19 March 1944). Then started the stigmatization, ghettoization and deportation of the Jews – predominantly to Auschwitz-Birkenau. The exact number of martyrs is still hotly debated. According to the most authoritative scholarly opinions, the number of deported Jewish victims can be put to between 440 and 550 thousand. Yet in political parlance and public history the round and symbolic figure of 600 thousand has become rooted. Another debated issue is whether the prosecution by the nazis of the Sintis and Roma was done on racial grounds, or they were treated as so-called anti-social elements. The number of Gypsies deported to extermination camps from Hungary can be put to a couple of thousand.

From the late 1930s the claim of instrumentalizing the German minorities in the service of the aggressive foreign political aims of the Third Reich became increasingly evident. In Hungary this role was assumed by the so-called *Volksbund* (People’s Association of Germans in Hungary). From the start of World War II, a new element in the policies of nazi Germany towards the foreign Germans appeared, which can be termed as the idea of „return” to the Empire („Heim ins Reich”). In order to accomplish the re-settlement

58 Vö. *Benno Zündorf*: Die Ostverträge. Beck, München, 1979.

59 1995:79. törvény a Magyar Köztársaság és a Németországi Szövetségi Köztársaság közötti, Budapest, 1992. február 6-án aláírt, baráti együttműködésről és az európai partnerségről szóló Szerződés kihirdetéséről (1995. szeptember 12.).

plans, the Germans concluded interstate treaties with almost all countries in Europe where German minorities lived. (The agreement with Hungary was signed on 29 May 1940, but it was never put into effect.) In the eastern regions occupied during the war an overt and brutal Germanizing policy was implemented, based on the *Generalplan Ost*, which had been elaborated in offices of the SS specially assigned to this task.

In the foreign policies of the Federal Republic of Germany, especially under the aegis of the Brandtian *Ostpolitik*, considerable emphasis was put on relations with the states belonging to the former German settlement area, such as Hungary, and on strengthening the bridge-function of those German minorities which had remained there after refuge and deportation in the war.

CONTENTS

STUDIES

Péter Erdő: The Canonization Process of Saint Elisabeth and Contemporary Canon Law	1
László Szabolcs Gulyás: The Customary Law of Real Estate Trade in Market Towns in the 14th to 16th Centuries. The Case of Zemplén County and its Region	23
Tamás Goreczky: Pan-Slavism in Russia in the 1880s in the Reports of István Burián, Austro-Hungarian Consul General in Moscow	63
Gusztáv D. Kecskés: The Swiss Reception of Hungarian Refugees in 1956	85

WORKSHOP

David Papajik: Solving the Problem of Establishing the Cause of Death of Hungarian and Czech King Ladislav V	115
Ovidiu Ghitta: The Lessons of an Extraordinary Conscription. The Census Record of Şimon, Greek-Catholic Priest of Tomány, from 1773	127
József Pap: The Voters of Eger in the Middle of the 19th Century	149
Tibor Dömötörfi: German Ethnic and Racial Politics in Hungary during World War II	165

E számunk szerzői

DÖMÖTÖRFI TIBOR PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • ERDŐ PÉTER, az MTA rendes tagja, bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek • OVIDIU GHITTA PhD, egy. tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár) • GORECZKY TAMÁS PhD, történész • GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS PhD, főiskolai adjunktus (Nyíregyházi Egyetem) • KECSKÉS D. GUSZTÁV PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • PAP JÓZSEF PhD, főiskolai tanár (Eszterházy Károly Főiskola) • DAVID PAPAJÍK PhD, egy. tanár (Palacký Egyetem, Olomouc)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható